

تقريرات درس خارج فقه

حضرت آيت الله سيّد محمد رضا مدرّسى طباطبایى يزدي (دامت برکاته)

سال تحصيلی ۹۲-۱۳۹۱

جلسه‌ی هشتاد و پنجم؛ یکشنبه ۱۳۹۲/۲/۸

۷. روایت ابی خالد الکابلی:

و [مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي خَالِدِ الْكَابَلِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: وَجَدْنَا فِي كِتَابِ عَلِيِّ عليه السلام «إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» أَنَا وَ أَهْلُ بَيْتِي الَّذِينَ أَوْرَثْنَا الْأَرْضَ وَ نَحْنُ الْمُتَّقُونَ وَ الْأَرْضُ كُلُّهَا لَنَا فَمَنْ أَحْيَا أَرْضًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَلْيَعْمُرْهَا وَ لِيُؤَدِّ خَرَاجَهَا إِلَى الْإِمَامِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي وَ لَهُ مَا أَكَلَ مِنْهَا فَإِنْ تَرَكَهَا وَ أَخْرَبَهَا فَأَخَذَهَا رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِنْ بَعْدِهِ فَعَمَرَهَا وَ أَحْيَاهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا مِنَ الَّذِي تَرَكَهَا فَلْيُؤَدِّ خَرَاجَهَا إِلَى الْإِمَامِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي وَ لَهُ مَا أَكَلَ مِنْهَا حَتَّى يَظْهَرَ الْقَائِمُ عليه السلام مِنْ أَهْلِ بَيْتِي بِالسَّيْفِ فَيُخَوِّبُهَا وَ يَمْنَعُهَا وَ يُخْرِجُهُمْ مِنْهَا كَمَا حَوَّاهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله وَ مَنَعَهَا إِلَّا مَا كَانَ فِي أَيْدِي شِيَعَتِنَا فَإِنَّهُ يُقَاطِعُهُمْ عَلَى مَا فِي أَيْدِيهِمْ وَ يَتْرُكُ الْأَرْضَ فِي أَيْدِيهِمْ.

مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ مِثْلَهُ.^۲

۱. لسان العرب، ج ۱۴، ص ۲۰۸:

حَوَى الشَّيْءَ يَحْوِيهِ حَيًّا وَ حَوَايَةً وَ حَوَاتَاهُ وَ اِحْتَوَى عَلَيْهِ: جَمَعَهُ وَ أَحْرَزَهُ. وَ اِحْتَوَى عَلَى الشَّيْءِ: أَلْمَأَ عَلَيْهِ ... الْجَوَاءُ: اسْمُ الْمَكَانِ الَّذِي يَحْوِي الشَّيْءَ أَى يَجْمَعُهُ وَ يَضْمُهُ.

۲. وسائل الشيعة، ج ۲۵، كتاب احياء الموات، باب ۳، ح ۲، ص ۴۱۴ و الكافي، ج ۵، ص ۲۷۹.

ابو خالد الکابلی از امام باقر علیه السلام نقل می کند که فرمودند: ما در کتاب علی علیه السلام یافتیم که در آیهی شریفه *«إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»* من و اهل بیت همان کسانی هستیم که خداوند زمین را به ارث ما درآورده و ما متقین هستیم و همهی زمین برای ماست. پس هر کس از مسلمانان آن را احیاء کرد، به تعمیرش ادامه دهد و خراجش را به امام از اهل بیتم پرداخت کند و برای اوست هرچه از آن زمین استیکال کند. پس اگر آن را ترک و خراب کرد و شخص دیگری از مسلمانان آن را بعد از او أخذ و تعمیر کرد، به آن سزاوارتر از کسی است که آن را ترک کرده است و خراجش را به امام از اهل بیتم أداء می کند و برای اوست هرچه از آن زمین استیکال کند تا این که قائم علیه السلام از اهل بیتم با سیف ظهور کند و آن را به دست گیرد و از آن منع کند و آنان را اخراج کند، همان طور که رسول الله صلی الله علیه و آله به دست گرفتند و دیگران را منع کردند، مگر آن زمین هایی که در دست شیعیان ماست که بر آنچه در دستشان است مقاطعه می کند و زمین را در دستشان باقی می گذارد.

این روایت بیان می کند که مسلمانان می توانند زمین موات را احیاء کنند و خراج آن را به امام علیه السلام پرداخت کنند. ولی وقتی حضرت قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف قیام کردند، زمین را از دست غیر شیعه أخذ می کنند، و در دست شیعه باقی می گذارند، هر چند باید طسق بپردازند.

از مفهوم روایت استفاده می شود که کافر مالک زمین نمی شود؛ چون اذن احیاء مخصوص مسلمین است و کافر اذن احیاء ندارد.

دو اشکال مرحوم امام علیه السلام بر استدلال به این روایت

۱. اشکال سندی

گرچه درج بر السن است که از روایات ابو خالد الکابلی تعبیر به صحیح می کنند و روایات متعددی نیز دال بر جلالت ایشان است، اما از آن جا که این روایات قابل تصحیح به گونه ای که حجّت شرعی باشد نیست و توثیق دیگری در کتب اصلی رجالی وجود ندارد، پس نمی توان به روایات ایشان اعتماد کرد.

تنها چیزی که بعضی به خاطر آن اعتماد کرده اند وقوع ایشان در اسناد کامل الزیارات است که آن هم بارها گفته ایم وقوع در سلسله سند کامل الزیارات به ویژه در طبقات بالای سند، دلیل بر وثاقت راوی نیست؛ زیرا ابن قولویه از کسانی که قطعی الضعف هستند نیز در مواردی نقل کرده است. لذا به نظر می آید از باب تغلیب^۱ بیان کرده که از ثقات نقل می کنم؛ نه این که به نحو استغراق و تک تک افراد باشد. بنابراین

۱. ظاهراً به این سبک سخن گفتن در آن زمان عادی بوده است؛ مثلاً در مقدمه کتاب بیان می کردند محتویات این کتاب، همه مطالب حقه

حتی وثاقت مشایخ بی واسطه‌ی ایشان - علی‌رغم این‌که بعضی ملتزم به وثاقتشان شده‌اند - نزد ما ثابت نیست.

به هر حال از این روایت نمی‌توانیم تعبیر به صحیحه کنیم، هرچند ظن قوی وجود دارد ابو‌خالد الکابلی مرد بزرگواری بوده است. ایشان همان‌طور که خودش نقل کرده و در روایات آمده، ابتدا قائل به امامت محمد بن حنفیه بود تا این‌که در یک موقعیتی به جد از ایشان درباره‌ی امامتش سؤال می‌کند و محمد بن

است، در حالی‌که اگر از آنان سؤال می‌شد آیا کلمه‌ای در آن هم اشتباه نشده، به ضرس قاطع نفی نمی‌کردند.

۱. رجال الکشی، ص ۱۲۰:

وَجَدْتُ بِخَطِّ جَبْرِيلِ بْنِ أَحْمَدَ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَنَاطِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي بصيرٍ، قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام يَقُولُ: كَانَ أَبُو خَالِدٍ الْكَابَلِيُّ يَخْدُمُ مُحَمَّدَ ابْنَ الْحَنَفِيَّةِ دَهْرًا وَ مَا كَانَ يَشُكُّ فِي أَنَّهُ إِمَامٌ، حَتَّى أَنَاهُ ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنْ لِي حُرْمَةٌ وَ مَوَدَّةٌ وَ انْقِطَاعًا فَأَسْأَلُكَ بِحُرْمَةِ رَسُولِ اللَّهِ وَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ إِيَّا أَخْبَرْتَنِي أَنَّكَ الْإِمَامُ الَّذِي فَرَضَ اللَّهُ طَاعَتَهُ عَلَيَّ خَلْقِهِ؟ قَالَ: يَا أَبَا خَالِدٍ حَلَفْتَنِي بِالْعَظِيمِ، الْإِمَامِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام عَلَيَّ وَ عَلَيَّ كُلِّ مُسْلِمٍ، فَأَقْبَلَ أَبُو خَالِدٍ لَمَّا أَنْ سَمِعَ مَا قَالَهُ مُحَمَّدُ ابْنَ الْحَنَفِيَّةِ جَاءَ إِلَى عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام فَلَمَّا اسْتَأْذَنَ عَلَيْهِ فَأَخْبَرَ أَنَّ أَبَا خَالِدٍ بِالْبَابِ، فَأَذِنَ لَهُ، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ دَنَا مِنْهُ، قَالَ: مَرْحَبًا بِكَ يَا كَنُكْرُ مَا كُنْتُ لَنَا بِرَأْسِهِ مَا بَدَأَ لَكَ فِينَا فَخَرَّ أَبُو خَالِدٍ سَاجِدًا شَاكِرًا لِلَّهِ تَعَالَى مِمَّا سَمِعَ مِنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يُبَيِّنِي حَتَّى عَرَفْتُ إِمَامِي، فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ: وَ كَيْفَ عَرَفْتَ إِمَامَكَ يَا أَبَا خَالِدٍ؟ قَالَ: إِنَّكَ دَعَوْتَنِي بِاسْمِي الَّذِي سَمَّيْتَنِي أُمِّي الْبَتِي وَ لَدَّتْنِي، وَ قَدْ كُنْتُ فِي عَمِيَاءٍ مِنْ أُمَّرِي وَ لَقَدْ خَدَمْتُ مُحَمَّدَ ابْنَ الْحَنَفِيَّةِ عُمْرًا مِنْ عُمْرِي وَ لَا أَشُكُّ إِيَّا وَ أَنَّهُ إِمَامٌ، حَتَّى إِذَا كَانَ قَرِيبًا سَأَلْتُهُ بِحُرْمَةِ اللَّهِ وَ بِحُرْمَةِ رَسُولِهِ وَ بِحُرْمَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فَأَرَشَدَنِي إِلَيْكَ وَ قَالَ هُوَ الْإِمَامُ عَلِيُّ وَ عَلَيَّ وَ عَلَيَّ خَلْقِ اللَّهِ كُلِّهِمْ، ثُمَّ أَذِنْتُ لِي فَجِئْتُ فَدَنَوْتُ مِنْكَ سَمَّيْتَنِي بِاسْمِي الَّذِي سَمَّيْتَنِي أُمِّي فَعَلِمْتُ أَنَّكَ الْإِمَامُ الَّذِي فَرَضَ اللَّهُ طَاعَتَهُ عَلَيَّ وَ عَلَيَّ كُلِّ مُسْلِمٍ.

ابن مهران و الحسن و ابوه كلهم كذا روى.

✓ همان، ص ۱۲۱:

وَ وَجَدْتُ بِخَطِّ جَبْرِيلِ بْنِ أَحْمَدَ: قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي الصَّبَّاحِ الْكِنَانِيِّ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: خَدَّمَ أَبُو خَالِدٍ الْكَابَلِيُّ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ عليهما السلام دَهْرًا مِنْ عُمُرِهِ، ثُمَّ إِنَّهُ أَرَادَ أَنْ يَنْصَرِفَ إِلَى أَهْلِهِ فَأَتَى عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ عليهما السلام فَشَكَا إِلَيْهِ شِدَّةَ شَوْقِهِ إِلَى وَالِدَيْهِ، فَقَالَ: يَا أَبَا خَالِدٍ بَقَدَمُ غَدَا رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ لَهُ قَدْرٌ وَ مَالٌ كَثِيرٌ، وَ قَدْ أَصَابَ بِنْتًا لَهُ عَارِضٌ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ، وَ يُرِيدُونَ أَنْ يَطْلُبُوا مُعَالِجًا يُعَالِجُهَا، فَإِذَا أَنْتَ سَمِعْتَ قُدُومَهُ: فَأْتِهِ وَ قُلْ لَهُ أَنَا أُعَالِجُهَا لَكَ عَلَيَّ أَنِّي أَشْتَرِطُ عَلَيْكَ أَنِّي أُعَالِجُهَا عَلَى دِينِهَا عَشْرَةَ آلَافِ دِرْهَمٍ، فَلَا تَطْمِئِنَّ إِلَيْهِمْ وَ سَيُعْطُونَكَ مَا تَطْلُبُ مِنْهُمْ، فَلَمَّا أَصْبَحُوا قَدِمَ الرَّجُلُ وَ مِنْ مَعَهُ وَ كَانَ رَجُلًا مِنْ عَظَمَاءِ أَهْلِ الشَّامِ فِي الْمَالِ وَ الْمَقْدَرَةِ، فَقَالَ: أَمَا مِنْ مُعَالِجٍ يُعَالِجُ بِنْتَ هَذَا الرَّجُلِ؟ فَقَالَ لَهُ أَبُو خَالِدٍ: أَنَا أُعَالِجُهَا عَلَى عَشْرَةِ آلَافِ دِرْهَمٍ فَإِنْ أَنْتُمْ وَفَيْتُمْ وَفَيْتُمْ لَكُمْ عَلَى أَلَّا يَعُودَ إِلَيْهَا أَبَدًا فَشَرَطُوا أَنْ يُعْطَوْهُ عَشْرَةَ آلَافِ دِرْهَمٍ، ثُمَّ أَقْبَلَ إِلَى عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ، فَقَالَ: إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّهُمْ سَيَعْدِرُونَ بِكَ وَ لَا يَقُونَ لَكَ، أَنْظِيقُ يَا أَبَا خَالِدٍ فَخُذْ بِأُذُنِ الْجَارِيَةِ الْيُسْرَى ثُمَّ قُلْ يَا حَبِيبُ يَقُولُ لَكَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ أَخْرَجَ مِنْ هَذِهِ الْجَارِيَةِ وَ لَا تَعْدُ! فَفَعَلَ أَبُو خَالِدٍ مَا أَمَرَهُ وَ خَرَجَ مِنْهَا فَاقْفَتْ الْجَارِيَةَ، فَطَلَبَ أَبُو خَالِدٍ الَّذِي شَرَطُوا لَهُ فَلَمْ يُعْطَوْهُ، فَرَجَعَ مُعْتَمًا كَثِيرًا، قَالَ لَهُ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام: مَا لِي أَرَاكَ كَثِيرًا يَا أَبَا خَالِدٍ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّهُمْ يَعْدِرُونَ بِكَ دَعْتَهُمْ فَأَتَهُمْ سَيَعُودُونَ إِلَيْكَ، فَإِذَا لَفُوكَ فَقُلْ لَهُمْ لَسْتُ أُعَالِجُهَا حَتَّى تَضَعُوا الْمَالَ عَلَى يَدِي عَلَيَّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام فَإِنَّهُ لِي وَ لَكُمْ ثَقَّةٌ، فَارْضُوا وَ وَضَعُوا الْمَالَ عَلَى يَدِي عَلَيَّ بْنِ الْحُسَيْنِ فَارْجِعْ أَبُو خَالِدٍ إِلَى الْجَارِيَةِ وَ اخْذْ بِأُذُنِهَا الْيُسْرَى ثُمَّ قَالَ يَا حَبِيبُ يَقُولُ لَكَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام أَخْرَجَ مِنْ هَذِهِ الْجَارِيَةِ وَ لَا تَعْرَضْ لَهَا إِلَّا بِسَبِيلِ خَيْرٍ فَإِنَّكَ إِنْ عُدْتَ أَحْرَقْتُكَ بِنَارِ اللَّهِ الْمُوقَدَةِ الَّتِي تَطْلَعُ عَلَى الْأَفْتِدَةِ، فَخَرَجَ مِنْهَا وَ لَمْ يَعُدْ إِلَيْهَا، وَ دَفَعَ الْمَالَ إِلَى أَبِي خَالِدٍ فَخَرَجَ إِلَى بِلَادِهِ.

حنفیه ایشان را به امام سجاده علیه السلام ارجاع می‌دهد. امام سجاده علیه السلام نیز به ایشان عنایت داشتند، ولی به هر حال این مطالب در حدی نیست که در مقام به دست آوردن حجّت بتوانیم به آن تکیه کنیم.^۱

۲. اشکال دلالی

اشکال دیگری که بر استدلال به این روایت می‌تواند وارد باشد آن است که روایت مفهوم ندارد؛ چرا که فقط بیان می‌کند به مسلمین اجازه‌ی احیاء داده شده است، ولی دلالت ندارد که بر غیر مسلمین اجازه داده نشده است.

مطالبی که در مورد روایت عمر بن یزید بیان کردیم در مورد این روایت نیز جاری است و آن این‌که أخذ مسلمین در موضوع حکم به خاطر احتراز از غیر مسلمین - هرچند به نحو فی الجمله - نیست، بلکه به خاطر آن است که مسلمین فکر نکنند پرداخت طسق بر آنان لازم نیست و برای همیشه ملکشان شده است!

شاهد این‌که مفهوم ندارد آن است که در روایت عمر بن یزید «مومنین» داشت که بیان کردیم مراد شیعیان است، ولی در این روایت با این‌که مضمونش نزدیک به آن است «مسلمین» دارد که شامل غیر شیعه نیز می‌شود. پس همان‌طور که روایت عمر بن یزید مفهوم نداشت، این روایت نیز مفهوم ندارد و منافات ندارد که کفار هم حق احیاء داشته باشند.

البته این کلام صرف نظر از این احتمال قوی است که مراد از مسلمین در این روایت، مسلمین واقعی به معنای دقیق کلمه - یعنی همان شیعه - باشد؛ زیرا در ذیل می‌فرماید «إِلَّا مَا كَانَ فِي أُيْدِي شِيعَتِنَا» و نیز «يُؤَدِّي خَرَاجَهَا إِلَى الْإِمَامِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي وَ لَهُ مَا أَكَلَ مِنْهَا حَتَّى يَظْهَرَ الْقَائِمُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي ...» لذا بیشتر به ذهن می‌آید که مراد از مسلم، مسلم حقیقی باشد؛ نه آن کسی که به حسب ظاهر حکم مسلمان دارد و نکاح و توارثش بر اساس احکام اسلامی است.

پس نتیجه این شد که در بین روایات مذکور، تنها یک روایت را از لحاظ سند و دلالت بر این‌که

۱. کتاب البیع (للإمام الخميني)، ج ۳، ص ۳۳:

و أما رواية الكابلي عن أبي جعفر عليه السلام قال: وجدنا في كتاب علي عليه السلام «إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» أنا و أهل بيتي الذين أورثنا الله الأرض ...

فمع ضعف سندها بالكابلي و إن صححها بعض، و اشتمالها على ما لا نقول به من وجوه، لا تدل على الاختصاص؛ لعدم المفهوم حتى ينفى غير المسلم، مع أنه لو حملت على الأرض الخراجية، فهي خارجة عن البحث.

اجازه‌ی در احیاء مخصوص شیعه بوده و غیر شیعه اجازه ندارد پذیرفتیم و آن صحیح‌هی مسمع بن عبدالملک بود، هر چند مرحوم امام علیه السلام از لحاظ سند به خاطر عمر بن یزید در آن مناقشه کردند، ولی ما بیان کردیم عمر بن یزید منصرف به بیاع السابری ثقه است.

به هر حال صحیح‌هی ابوسیار مسمع بن عبد الملک ظهور در اختصاص اذن احیاء به شیعه دارد و تنافی با روایاتی که می‌فرماید «ایما قوم اُحیوا شیئاً من الأرض...»^۱ دارد. حال باید بینیم آیا وجه جمعی بین این دو نوع روایت وجود دارد یا خیر؟

وجه جمع بین دو نوع روایات

وجوهی را در جمع بین این دو نوع روایات می‌توان ارائه کرد از جمله:

۱. وجهی که قبلاً به آن اشاره کردیم و آن این‌که بگوییم صحیح‌هی مسمع بن عبدالملک مربوط به خصوص ارض بحرین است که به حسب روایت^۲ از انفال می‌باشد؛ زیرا «لم یوجف علیها بخیل و لارکاب» بنابراین منافاتی با روایتی که می‌فرماید «ایما قوم اُحیوا شیئاً من الأرض...» ندارد.

۲. اگر کسی اصرار کند مقصود از ارض در روایت مسمع، خصوص ارض بحرین نیست، بلکه حداقل به قرینه‌ی بعض روایات دیگر که حیطه‌ی سلطه‌ی امام علیه السلام را توسعه داده، مطلق ارض مراد است، می‌گوییم این دو حکم در دو روایت، مربوط به دو مرحله و با دو مقیاس است که یکی مقیاس واقعی است و دیگری مقیاس ظاهری.

در مقیاس واقعی همه‌ی ارض مال امام علیه السلام بوده و جز شیعه کسی حق تصرف در آن ندارد و اگر تصرف کند غاصب است. ولی علی‌رغم این برای تمشیت امور و به خاطر مصالحی که وجود داشته، در ظاهر اجازه داده‌اند غیر شیعه نیز احیاء کند و الا کار شیعه هم مختل می‌شد؛ نظیر آنچه در مورد ایمان مخالفین در روایات متعددی آمده که آنان در حقیقت کافرند و در کفر بعضی از آنان هیچ شکی نیست؛ چون در مقابل

۱. بنا بر آن‌که به قرینه‌ی سؤال حتماً غیر مسلمان را ولو فی‌الجمله شامل شود، وگرنه روشن است که نسبت بین دو روایت اعم و اخص مطلق است.

۲. وسائل الشیعه، ج ۹، کتاب الخمس، ابواب الانفال و ما یختص بالامام، باب ۱، ح ۸، ص ۵۲۶ و تهذیب الاحکام، ج ۴، ص ۱۳۳: وَ عَنْهُ [مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ] عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ سَمَاعَةَ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْإِنْفَالِ فَقَالَ: كُلُّ أَرْضٍ خَرِبَتْ أَوْ شَيْءٌ يَكُونُ لِلْمُلُوكِ فَهُوَ خَالِصٌ لِلْإِمَامِ وَ لَيْسَ لِلنَّاسِ فِيهَا سَهْمٌ قَالَ وَ مِنْهَا الْبُخْرَيْنُ لَمْ يُوجَفْ عَلَيْهَا بِخَيْلٍ وَ لَا رِكَابٍ.

نص پیامبر ﷺ ایستاده‌اند و بعضی حتّی با امام معصوم ﷺ جنگیدند، ولی در عین حال همه‌ی این‌ها یا حداقل غیر از نواصب در ظاهر حکم به اسلام می‌شوند و تناکح با آنان جایز بوده و توارث و سایر احکام ظاهریه بر آنان مترتب است.

بنابراین به نظر می‌آید وجه جمع بین دو نوع روایت آن است که یکی معیارهای واقعی را بیان می‌کند - هر چند لا یطبّق فی مرحلة العمل - که کل ارض مال امام ﷺ و بالتبع مال شیعه است و برای غیر شیعه جایز نیست، و دیگری در مقام ظاهر و عمل است که هرکسی احیاء کرد مالک می‌شود.

۳. توجیه دیگر آن است که بگوییم ذیل روایت مسمع بن عبد الملک که فرمود «مَا كَانَ فِي أُيْدِي سِوَاهُمْ فَإِنَّ كَسْبَهُمْ مِنَ الْأَرْضِ حَرَامٌ عَلَيْهِمْ» مراد زمین‌هایی است که بدون احیاء تصاحب کرده‌اند و شاهد آن این است که خود مسمع بن عبد الملک کسبی که انجام داده بود از طریق احیاء نبود بلکه از طریق غوص و استخراج مروارید بود، لذا می‌توان گفت چنین کسب‌هایی که از غیر طریق احیاء از زمین استفاده می‌کنند برای غیر شیعیان حرام است.

هر یک از این وجوه یا حداقل مجموع آن باعث می‌شود نتوانیم از اطلاقات و عموماتی که بیان می‌کند هر کسی احیاء کند مالک می‌شود، رفع ید کنیم و بلکه اطمینان به عدم تخصیص و تقیید آن پیدا می‌کنیم. بنابراین می‌گوییم حتّی اگر کافری زمینی را احیاء کند، مالک می‌شود چنان‌که عملاً هم این‌طور بوده و جایی سراغ نداریم که کافر یا مخالف را با احیاء، مالک یا ذی حق ندانند، بلکه هر حقی را که برای شیعه در احیاء قائل بودند برای مخالف و کافر ذمی نیز قائل بودند و از آن‌جا که کافر حربی با کافر ذمی در این امور فرقی ندارد، پس می‌توان گفت کافر حربی نیز مالک یا صاحب حق می‌شود.

احیاء موجب ملکیت است یا حق اولویت؟

بعد از اثبات جواز احیاء اراضی موات برای همه خصوصاً شیعه، این سؤال پدید می‌آید که احیاء آیا موجب ملکیت محیی نسبت به رقبه‌ی ارض می‌شود، نظیر ملکیتی که نسبت به صید حاصل می‌شود یا فقط اولویت می‌آورد، نظیر حق و اولویتی که نسبت به زمین وقفی که در اختیارش قرار می‌دهند پیدا می‌کند؟

کسانی که قائلند احیاء مملک نیست، خود دو دسته‌اند:

بعضی قائلند احیاء موجب ملکیت نیست *إلی الأبد*؛ یعنی حتّی با فروش و ارث نیز ملک منتقل^۱ الیه نمی‌شود، ولی بعضی قائلند گرچه برای احیاء ملکیت نمی‌آورد اما با فروش و ارث، ملک منتقل^۱ الیه می‌شود

و حتی ادعای اجماع بر آن کرده‌اند.^۱

در میان قدماء کسانی که قائل به اولویت شده‌اند می‌توان به ابن زهره در *غنیة النزوع*^۲ و شیخ طوسی در *المبسوط* اشاره کرد، هرچند انتساب شیخ طوسی به طرفداران اُحقیق، قابل تأمل و کلمات ایشان با ملکیت سازگارتر است.^۳

۱. تذکرة الفقهاء (ط - القديمة)، ص ۴۰۱:

مسألة لو لم تكن الارض التي في بلاد الإسلام معمورة في الحال ولكنها كانت قبل ذلك معمورة جرى عليها ملك مسلم فلا يخلو اما ان يكون المالك معينا او غير معين فان كان معينا فاما ان ينتقل اليه بالشراء او العطية او شبهها او بالاحياء فان ملكها بالشراء و شبهه لم تملك بالاحياء قال ابن عبد البراء جمع العلماء على ان ما عرف بملك مالك غير منقطع انه لا يجوز احياؤه لأحد غير اربابه.

و ان ملكها بالاحياء ثم تركها حتى دثر و عادت مواتا فعند بعض علمائنا و به قال الشافعي و احمد انه كالأول لا يصح لأحد احياؤه و لا يملك بالاحياء و العمارة بل يكون للمالك او لورثته لقوله ﷺ من أحيا أرضا ميتة في غير حق مسلم فهو احق بها ... و قال مالك يصح احياؤها و يكون الثاني المحيي لها احق بها من الاول لان هذه ارض اصلها مباح فاذا تركها حتى عادت الى ما كانت عليه صارت مباحة كما لو اخذ مأمن دجلة ثم رده اليها و لان العلة في تملك هذه الارض الاحياء و العمارة فاذا زال العلة فيزول المعلول و هو الملك فاذا احياها الثاني فقد اوجد سبب الملك فيثبت الملك له كما لو التقط شيئا ثم سقط من يده و ضاع عنه فالتقطه غيره فان الثاني يكون احق و لا باس بهذا القول عندى.

✓ منية الطالب في حاشية المكاسب، ج ۱، ص ۳۴۲:

قد ذكروا قولا ثالثا لم يشر إليه المصنف في المقام و هو الفرق بين ما إذا ملك المالك لها حال العمارة بالشراء أو العطية أو نحو ذلك و بين ما إذا ملكها بالاحياء فإذا ملكها بالشراء و ما يلحق به لا يزول ملكه بعد موتها و لا يصح لأحد احياؤها إلا بإذنه و أما إذا ملكها بالاحياء و ماتت فتملك بالاحياء.

۲. غنية النزوع إلى علمى الأصول و الفروع، ص ۲۹۳:

و من أحيا أرضا بإذن مالكها، أو سبق إلى التحجير عليها، كان أحق بالتصرف فيها من غيره، و ليس للمالك أخذها منه، إلا أن لا يقوم بعمارته، أو لا يقبل عليها ما يقبل غيره، بالإجماع المشار إليه، و يحتج على المخالف بما رووه من قوله ﷺ: من أحيا أرضا ميتة فهي له، و قوله: من أحاط حائطا على أرض فهي له و المراد بذلك ما ذكرناه، من كونه أحق بالتصرف، لأنه لا يملك رقبة الأرض بالإذن في إحيائها.

۳. عبارت ایشان در چند جای *المبسوط* این چنین است:

✓ الأَرْضون الموات عندنا للإمام خاصة لا يملكها أحد بالاحياء إلا أن يأذن له الإمام فأما الذمي فلا يملك إذا أحيا أرضا في بلاد الإسلام، و كذلك المستأمن إلا أن يأذن له الامام ... (*المبسوط في فقه الإمامية*، ج ۳، ص ۲۷۰)

✓ إذا أحيا أرضا مواتا بقرب العامر الذي هو لغيره بإذن الإمام، ملك بالاحياء و قال قوم: لا يملك لأن في ذلك ضررا على أهل العامر ... (همان)

✓ الأحكام التي تتعلق بالموات ثلاثة: الاحياء و الحمى و الإقطاع، فأما الاحياء فقد ذكرنا فيما مضى ما يملك منه و من يملكه، و أما كيفية الإحياء فسيجيء ذكره و أما الإقطاع فسندكره أيضا. (همان)

✓ و أما ما به يكون الاحياء فلم يرد الشرع ببيان ما يكون إحياء دون ما لا يكون غير أنه إذا قال النبي ﷺ: من أحيا أرضا فهي له، و لم يوجد في اللغة معنى ذلك، فالمرجع في ذلك إلى العرف و العادة، فما عرفه الناس إحياء في العادة كان إحياء، و ملكت به الموات. (همان، ص ۲۷۱)

همان‌طور که ملاحظه فرمودید؛ شیخ طوسی رحمته می‌فرماید: احیاء فقط برای مأذونین از طرف امام رحمته موجب ملکیت می‌شود و برای غیر مأذونین موجب ملکیت نمی‌شود [و بلکه موجب اولویت نیز نمی‌شود] بنابراین می‌توانیم بگوییم شیخ طوسی قائل به ملکیت است نه حق اولویت.

در میان معاصرین نیز از برخی کلمات محقق ایروانی رحمته الله علیه اولویت استفاده می شود^۱ و محقق اصفهانی رحمته الله علیه با صلابت تمام قائل به اُحقیق است^۲ و سید خوئی رحمته الله علیه با عبارات غلاظ و شدادی بیان می کند فقط اُحقیق استفاده می شود، در تقریرات ایشان آمده است: «و لعمری أنه من تأمل فی الروایات الواردة فی هذا الباب بعین الإنصاف یجد فی نفسه القطع بأن الإحیاء یورث الأُحقیة دون الملكية»^۳ هر چند در منهاج الصالحین^۱

۱. حاشیة المكاسب (للایروانی) ج ۱، ص ۶۸:

اعلم أن مَلک الأَرْضین لا یتجاوزون عن أربعة الأوّل جامع الوالی الصّادق لكلّ من التّبی و الوصی فإنه یملک الأُنفال و هی الموات و یملک کلّ أرض لم یوجف علیها بخیل و لا رکاب و یملک من الأَرْضین رءوس الجبال و بطون الأودیة و غیر ذلك ممّا هو مذکور فی کتاب الخمس الشانی جامع المسلم فإنه یملک الأَرْضی المفتوحة عنوة أو صلحا علی أن تكون الأرض للمسلمین و المالك فی هذین القسمین هو الکلّی و لا ضیر فیہ بعد مساعده الاعتبار علیه الثالث أشخاص المسلمین فإنّ کلّ واحد منهم یملک ما أحياء من أراضی الأُنفال الرابع أشخاص الکفّار فکلّ یملک ما کان بیده إذا صولحو علی أن تكون أراضیهم لهم بل لا یبعد أن یملک الکفّار أيضا أراضی الأُنفال بالإحیاء و نمنع أن ذلك علوّ للكافر علی المسلم هذا و لكن المتحصّل لی من مجموع طوائف الأُخبار بعد الجمع بینها أن الأرض کلّها لخلفاء لله تعالی لا یملک رقبتهای غیرهم و أن إضافتها إلی بقیة الملاك بضرب من الاختصاص الحاصل باختصاص منافعها بهم و فی عین هذا الاختصاص رقبة الأرض للإمام رحمته الله علیه فهو كما أن السّرج للفرس و فی عین ذلك هو لصاحب الفرس و لازم ما ذکرناه أن أراضی الأُنفال ذات اختصاصین بالإمام رحمته الله علیه اختصاص بالملکیة و فی هذا تشارک سائر الأَرْضین و اختصاص بالانتفاع بصرف منافعها فی مصارفه رحمته الله علیه كما أن منافع غیرها تصرف فی مصارف غیره.

۲. حاشیة کتاب المكاسب (للأصفهانی، ط - الحدیثة)، ج ۳، ص ۱۹:

المقام الثالث فیما تعرض قدّس سرّه له فی المتن و هو ان الأرض تملک بالاحیاء - كما ادعی علیه إجماع المسلمین - أو بیاح التصرف فیها بالاحیاء، و وجوب الخراج الذی هو أجرة الانتفاع بالأرض.

و المسألة و إن كانت اتفاقیه - كما فی المتن - إلا أن إخبارها مختلفة، فظاهر قولهم رحمته الله علیه (من أحيى أرضاً میتة فهي له) هو إفادة الإحیاء للملك، لظهور اللام فیہ، خصوصا مع التأكيد بقوله رحمته الله علیه (ليس علیه إلا الصدقة)، و مقتضى صحیحة الکابلی و صحیحة عمر بن یزید - من حیث الظهور فی حلیة التصرف من قبلهم رحمته الله علیه و من حیث إيجاب الخراج المنافی لكونه ملكا - هو عدم حصول الملكية بالاحیاء، و لا یخفی أن المسألة من حیث أداء الخراج و إن لم یکن لها أثر عملی لأنّ هاتین الصحیحین معارضتان بأصرح منهما، مما دل علی سقوط الخراج إلی قیام الحجّة (عجل الله فرجه)، إلا أن دلالة الكل علی عدم التملك بالاحیاء محفوظة، فإن سقوط الخراج إلی أن یقوم الحجّة (عجل الله فرجه) أيضا دلیل علی عدم الملكية بالاحیاء، بل مجرد الأُحقیة المسوغة للأكل منها، و لعدم مزاحمة الغیر له ما دام قائما بعمارتها ...

و لا یخفی أن ظهور هذه الاخبار من وجوه عديدة فی عدم الملك أقوى بمراتب من ظهور اللام فی الملكية، و إثبات خصوص الزکاة علیه بعد السؤال بأنّه ما ذا علیه لا ینافی عدم الملك، فإنه سؤال عما علیه من الحقوق الإلهیة، لا عن حق مالکة إماما کان أو غیره ...

و یمكن أن یقال: بأنّه لیس للمحیی إلا الأُحقیة الملائمة لبقاء الرقبة علی ملک الامام رحمته الله علیه و البیع لا یقتضى التملیک إلا فی مورد قابل، و إلا فهو جعل شیء بإزاء شیء، فیكون مقتضاه تارة الوقیة و أخرى الأُحقیة، و ثالثة زوال الملكية كما قدمناه فی أوائل البیع، فتنتقل الرقبة إلی المشتري بمعنى أنه یقوم مقام البائع فیما له من الأُحقیة، و هكذا إلی الآخر ...

۳. مکاسب البیع، ج ۲، ص ۲۳۵:

الجهة الرابعة: فی كون الإحیاء سببا للملكیة أو یورث الأُحقیة فقط؟ و المسألة ذات قولین، ذهب المشهور إلی الأوّل یعنی أن المحیی یكون بالاحیاء مالکاً، و لكن الظاهر هو الثانی یعنی أن الإحیاء یورث الأُحقیة و قد ورد فی المقام روايات مختلفة ...

و لعمری أنه من تأمل فی الروایات الواردة فی هذا الباب بعین الإنصاف یجد فی نفسه القطع بأن الإحیاء یورث الأُحقیة دون الملكية، و ذلك

از این نظر برگشته‌اند.

به هر حال بزرگانی از قداماء قائل به اُحقیقیت هستند و در مقابل کثیری از فقهاء که شاید مشهور باشند قائل به ملکیت محیی می‌باشند.

تقریر متن: عبدالله امیرخانی

استخراج منابع و روایات: جواد احمدی

لرروایات الدالّة علی وجوب إخراج الخراج علی غیر الشیعی و تحلیلہ للشیعیة، و الملک لا یجتمع مع وجوب إخراج الخراج و حرمة التصرف فی الأرض دون تأدیة الخراج. فعلیه تكون كلمة اللام فی قولهم بِهِ «فهی لهم» أو «هو لهم» بمعنی الاختصاص یعنی لا یجوز لأحد أن یزاحمه فیما أحيها من الأرض.

✓ مصباح الفقاهة (المکاسب)، ج ۵، ص ۱۲۸:

أقول: المشهور، بل المجمع علیه أن الأراضی الموات بالأصل تكون ملكاً لمن أحيها و لكن الظاهر خلافه، و توضیح ذلك أن الاخبار الواردة فی ذلك علی ثلاث طوائف: - الأولى: ما دلّ علی أنها لمن أحيها و أنها له. و الثانية: ما دلّ علی أن المحیی أحق بها من غیره. و الثالث: ما جمع الأمرین الملكية و الأُحقیقّة و لا شبهة أن ما اشتمل علی اللام فی كونه ظاهراً فی إفادة الملكية و لكن لا بد من رفع الید عن ظهوره و ارادة مجرد الاختصاص من ذلك و ذلك من جهة أنه ذكر فی جملة من الاخبار التي تقدم بعضها فی الجهة الرابعة أن غیر الشیعی لا بدّ و ان یعطى الخراج، و آلا فیكون كسبهم فی تلك الأراضی حراماً و من الواضح أنه لا معنی لحرمة الكسب فی ملك نفسه، و وجوب إخراج الخراج منه فیعلم من ذلك أنه لم یحصل بالاحیاء آلاً مجرد حق الاختصاص و اللام فی قولهم من أحيی أرضاً فهی له، المجرّد الاختصاص.

۱. منهاج الصالحین (للخوئی)، ج ۲، ص ۱۵۰:

یجوز لكل أحد إحياء الموات بالأصل و الظاهر أنه یملك به من دون فرق بین كون المحیی مسلماً أو كافراً.